

Жанравыя асаблівасці прозы Васіля Зуёнка

Інтэграцыя і ўзаемаўплыў родава-жанравых прыкмет, уласцівыя літаратуры розных гістарычных перыядаў, актывізаваліся і асабліва інтэнсіўна праходзяць на сучасным этапе. Гэта нараджае новыя індывідуальна-аўтарскія мастацкія структуры, якія ўзнікаюць на мяжы розных родаў, і вядзе да жанравага абнаўлення і ўзбагачэння літаратуры. Беларуская вербальная культура канца XX – пачатку XXI стагоддзя надзвычай багатая на творы, якія не ўпісваюцца ў рамкі класічных жанраў з-за свайго родавага сінкрэтызму.

Інтэнсіўным ўзаемапранікненнем прыкмет двух літаратурных родаў – лірыкі і эпасу – пазначана творчасць самабытнага сучаснага пісьменніка Васіля Зуёнка. Вядомы шырокай чытацкай аўдыторыі найперш як паэт, на працягу апошняга часу ён актыўна асвойвае прозу, стварае ўласна-аўтарскія жанры (элегіі, эцюды). Традыцыйна ў літаратуразнаўстве тэрмін *“элегія”* замацаваны за лірычнымі вершамі, у якіх выяўляюцца смутак, туга, меланхолія, выкліканыя асабістым няшчасцем ці сацыяльнай неўладкаванасцю. Тым не менш аўтар невыпадкова так назваў сваю прозу. “Доўгі час, – адзначае В. Зуёнак, – не рашаўся я аб’явіцца ў друку, бо ніяк не мог вызначыць (перш за ўсё для самога сябе): што ж гэта такое выходзіць з-пад майго пяра? Апавяданне? Унутрана адчуваў: не <...>. Эсэ? Таксама штосьці не стасавалася... многа было перабрана варыянтаў – і прамых, і апісальных, – пакуль раптоўна і шчасліва не прарэзалася, не ўспыхнула аднойчы: “а чаму б не элегія?..” <...> Элегія жыцця” [3, с. 98].

“Элегіі жыцця” адлюстроўваюць уласцівы пісьменніку спосаб мастацкага мыслення, якое можна акрэсліць як *лірыка-філасофскае, эсэістычнае*, што можа выяўляцца ў адвольных жанравых формах: апавяданне (“Гуртавое” Я. Брыля), нарыс (“Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча), аповесць (“Загадка Багдановіча” М. Стральцова), раман (“Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае” А. Лойкі). Дарэчы, некаторыя літаратуразнаўцы

менавіта ў эсэістыцы, прынамсі ў “Вопытах” М. Мантэня, бачаць адзін з вытокаў лірычнай прозы [6, стб. 451]. Ужо з аўтарскай жанравай характарыстыкі відаць, што элегіі ў прозе – творы памежныя, сінтэзныя, маюць адзнакі двух літаратурных родаў. Ад лірыкі элегіі В. Зуёнкі ўзялі найперш змест і настрой – журботны, жалобны, суб’ектывізацыю аповеду, сэнсавую насычанасць, шматмернасць вобразаў. Эпічнай “спадчыннасцю” твораў стала пэўная выяўленасць сюжэта, элементы характаралогіі, асэнсаванне сацыяльных сувязяў. Аднак адносіны двух родаў у тэкстах даволі складаныя і вызначаюцца неаднастайнасцю, адметнасцю ў кожным канкрэтным выпадку. Названыя рысы дазваляюць адносіць элегіі В. Зуёнкі да такой стылявой разнавіднасці прозы, як *лірычная*, ключавыя прыкметы якой найперш і абумоўлены суіснаваннем і ўзаемадзеяннем у яе плыні ўласціва сцяў лірыкі і эпікі.

Відавочна, што вялікую ролю ў лірызацыі празаічных твораў В. Зуёнкі адыграў яго багаты паэтычны вопыт. Як і ў вершах, у элегіях арганізацыйным сэнсавым і кампазіцыйным цэнтрам выступае лірычны герой, светаадчуванне якога максімальна набліжана да аўтарскага і нават тоеснае яму. Такім чынам, у творах рэчаіснасць узнаўляецца не столькі ў яе аб’ектыўнай дадзенасці, колькі праламляючыся праз індывідуальную свядомасць суб’екта. Таму “тое, што мы называем лірызмам (у строгім сэнсе слова) прозы, – па словах даследчыка Э. Бальбурава, – трэба звязваць з суб’ектыўнай сферай аўтара, з пранікненнем у тэкст аўтарскай усхваляванасці. Меры і формы гэтага пранікнення разнастайныя” [1, с. 39].

Паводле ролі суб’екта ў пабудове сюжэта празаічных элегіі В. Зуёнкі можна ўмоўна падзяліць на тры групы. У адных творах “суб’ектыўная сфера аўтара” падпарадкоўвае сабе ўсю мастацкую структуру (“Куды павёў лапаць”, “Паўстанак з літарай «Л»”, “Ці помніш ты?”). Асаблівую значнасць пры гэтым набывае лейтматыў, які разам з вобразам аўтара / лірычнага героя выконвае структураўтваральную функцыю. Эпічныя фрагменты арганічна ўваходзяць у тэкст, аднак займаюць дапаможнае становішча, з’яўляюцца зыходнымі

момантамі для роздумаў пісьменніка. Такія элегіі можна назваць “лірычнай прозай” у вузкім, жанравым значэнні.

У іншых творах таксама дамінуе лірыка, аднак лірычнае перажыванне суб’екта аб’ектывізуецца праз вобразы-персанажы, аўтарскі і “персанажны” планы ў такіх творах пераплятаюцца, сумяшчаюцца (“Аднойчы на схіле неба...”, “Дзяцей шкада...”). Выкарыстоўваецца асаблівая структура – “персанальная” форма аповеду (Ю. Ман), пры якой аўтар не проста становіцца на пункт гледжання таго ці іншага персанажа, а так зліваецца з ім, што свядомасць героя выступае адмысловым аптычным прыборам, праз які пісьменнік бачыць рэчаіснасць. Апавяданне вядзецца ад трэцяй асобы, знешне аб’ектыўнае, аднак персанаж з’яўляецца не толькі яго аб’ектам, але і суб’ектам. Пісьменнік глядзіць на свет вачамі малога Андрэйкі (“Аднойчы на схіле неба...”) або падлетка Змітрака (“Дзяцей шкада...”) і па-дзіцячы абвострана ўспрымае навакольнае жыццё.

У элегіях трэцяй групы адзнакі лірыкі заўважна змяншаюцца на карысць эпасу: пісьменнік выступае ў ролі апавядальніка, сюжэт грунтуецца на развіцці падзеі, а не перажывання, лірызм жа выяўляецца тут галоўным чынам праз эмацыйную афарбоўку, а таксама дзякуючы аўтарскім адступленням (“Супоня”, “Штаны”, “Чаравікі для баўэра”, “Электрашокер”). Дзеянне твораў развіваецца на шырокім “эпічным” фоне: трывожныя сталінскія гады і вайна, гарбачоўская перабудова, вадгукі Чарнобыля, сучаснае жыццё беларускай вёскі з яе п’янствам, экалагічнымі праблемамі, неперспектыўнасцю. Аднак аўтара цікавіць не столькі “стан сацыяльнага быцця” (Г. Паспелаў), колькі яго ўздзеянне на лёс асобнага “маленькага” чалавека. Пісьменнік даследуе яго ўнутраны свет, пранікае ў душу і бачыць там разгубленасць, абьякавасць, бязвер’е – менавіта таму яго элегіі трывожныя, тужлівыя, напоўнены болем за чалавека, якога аўтар узводзіць у звышкаштоўнасць.

Празаічныя элегіі, такім чынам, папоўнілі і разнастаілі багаты мастацкі набытак В. Зуёнка, засведчылі імкненне пісьменніка да творчых пошукаў і эксперыменту, выявілі яшчэ адну грань яго таленту.

Калі элегіі друкаваліся толькі ў перыёдыцы, то іншыя ўзоры яго немалога праявілі набытку, у тым ліку і аўтарскія “эцюды”, прадстаўлена ў кнізе “Паміж небам і зямлёю: літаратурна-лінгвістычныя эсэ, эцюды, падарожныя нататкі” (2009). Тэксты валодаюць асноўнымі прыкметамі эсэ: ім уласцівы падкрэслены суб’ектыўнасць у думках і ацэнках, многія з іх невялікія па аб’ёме (гэта датычыць у першую чаргу эцюдаў), маюць вольную кампазіцыю, устаноўку на размоўную інтанацыю, іх мова вобразная і афарыстычная. “Эсэ, – адзначае Г. Кісліцына, – характарызуецца якраз родавай “нявызначанасцю”, “няўлоўнасцю”, якая прымушае гэты жанр увесь час перарастаць свае жанравыя межы. Неакрэсленасць эсэ, закладзеная ў яго прыродзе, дазваляе азначаць гэтым тэрмінам вялікае кола з’яў – ад літаратурнага нарыса да споведзі. Відазмяняючыся ад аўтара да аўтара, эсэ істотна наглядна дэманструе ідэю інтэграцыі жанраў” [5, с. 13–14]. У беларускім слоўным мастацтве эсэ выступае ў розных жанравых мадыфікацыях: так, у творчасці З. Бядулі гэта абразкі, Я. Брыля і Ф. Янкоўскага – лірычныя мініяцюры, у А. Разанава – філасафемы, у Л. Галубовіча – зацемкі, у Ю. Станкевіча – мікрапраза. В. Зуёнак для сваіх твораў, акрамя традыцыйнага тэрміна “эсэ”, выкарыстоўвае паняцце “эцюд”. Аднак пры ўсёй адметнасці і “пазажанравасці” мініяцюры розных пісьменнікаў аб’ядноўвае адно: сэнсава-кампазіцыйнае ядро твораў – заўсёды асоба мастака.

У эсэ і эцюдах В. Зуёнак выказвае свае адносіны да пэўных праблем рэчаіснасці, прычым кола з’яў сацыяльнага і літаратурнага жыцця, закранутых пісьменнікам, вельмі шырокае. Творы вызначаюцца праблемна-тэматычнай і жанравай разнастайнасцю: сярод іх пейзажныя замалёўкі (“На хвалях лясной дарогі...”, “Ляцела зярнятка...”), лірыка-філасофскія мініяцюры (“На чоўне месяца...”, “Далёка – блізка...”), этымолага-лінгвістычныя нататкі (“Цівалі”, “Прывезенае і згубленае”), развагі над тэкстамі класікаў і сучаснікаў.

Творы будуецца пераважна па прынцыпу асацыятыўнасці, што абумоўлівае іх лірычную кампазіцыю. Назвай аднаго з іх – “Асацыяцыі” – пісьменнік свядома арыентуе чытача на своеасабліваць тэксту – змест яго

ўяўляе сабой складаны асацыятыўны ланцужок. На такой аснове ўзнік і эцюд з метафарычнай назвай “Поўнагалоссе” (у ідэйна-тэматычных адносінах ён выразна пераклікаецца з вершам В. Зуёнка “Адвучылі беларусаў гаварыць па-беларуску...”, дзе думка пра сучасны стан роднай мовы раскрываецца ў сканцэнтраваным выглядзе – мова лірыкі патрабуе лаканізму). “Вольны” жанр праявіўся ў гэтым эцюдзе дае пісьменніку магчымасць паразважаць, падумаць, супаставіць жыццёвыя з’явы. Многія лірычныя творы В. Зуёнка пабудаваны ў форме запытанняў. Дыялагічнасць, прамая звернутасць да рэцыпіента-чытача – характэрная адзнака стылю пісьменніка, творцы экстравертнага тыпу. Гэтая рыса паэзіі В. Зуёнка ёсць і адной з жанравых прыкмет эсэістыкі і выяўляецца ў многіх творах, у тым ліку ў эцюдзе “Поўнагалоссе”. Пісьменнік шукае адказ на няпростое пытанне: калі беларус на поўны голас гаварыць на сваёй мове (“Калі наступіць яно, беларускае поўнагалоссе...”).

Лірычны грунт “малой” прозы В. Зуёнка вельмі трывалы. Калі, напрыклад, мініяцюры А. Разанава косяць пераважна філасофскі характар, творы С. Дубаўца вызначаюцца глыбістым і заостраным характарам, то В. Зуёнка ў эсэістыцы ідзе шляхам Я. Брыль, прызнанага майстра менавіта лірычнай мініяцюры. Брылёўская школа адчувальна ў многіх Зуёнкавых творах. Эцюды пісьменніка, як і творы яго старэйшага калегі, – гэта “сонечныя промні”, што надаюць звычайным рэчам і з’явам нечаканае асвятленне. У адной з мініячур Я. Брыль, магчыма, безадносна да якога-небудзь творцы запісаў: “Гэта ўсё-такі надзейнае, гэта застаецца, – словы, абзацы, старонкі, добра зробленыя, умацаваныя разумным сэрцам, якое іх само перажыло, адчула. Каб адчувалі, перажывалі і іншыя” [2, с. 144]. Яго ўласнае слова знайшло эмацыйны водгук у сэрцы В. Зуёнка: народжаныя брылёўскай творчасцю перажыванні выліліся ў надзвычай паэтычны і арыгінальны эцюд “Сонца з-за ліпы”. На гэтую мініяцюру варта звярнуць асаблівую ўвагу з прычыны яе адметнай структуры і родавай сутнасці: яна складаецца з трох розных у жанравых адносінах частак, дзве з якіх – “Добра працуецца” і “Няцяжка здагадацца...” – праявіліся, трэцяя – вершаваная. Першая ўяўляе згадку пра сустрэчу з Я. Брылем:

выкарыстоўваецца форма прамога выяўлення аўтарскіх эмоцый, дзённікавая структура. Пачуццё пісьменніка з яшчэ большай непасрэднасцю раскрываецца ў другой частцы, чаму спрыяе форма сяброўскага ліста. Апошняя частка эцюда – лірычны верш “Снежная імпрэсія”, у які ўводзіцца цытата з Я. Брыля. Арыгінальны ў родава-жанравых адносінах эцюд “Сонца з-за ліпы” напісаны на такім мастацкім узроўні, што дазваляе разглядаць яго як выдатны ўзор сучаснай беларускай эсэістыкі ў яе класічнай, лірычнай плыні.

Уласцівая эсэістыцы дыялагічнасць рэалізуецца ў В. Зуёнка не толькі праз пыталную форму, але і, відавочна, праз шматлікае цытаванне, рэмінісцэнцыі з твораў іншых аўтараў – праз апеляцыю да літаратурнага ведаў папярэднікаў. Асабліва інтэнсіўна гэтая рыса выяўляецца ў літаратурна-лінгвістычных эсэ. Г. Кісліцына, прасочваючы тэндэнцыі развіцця “малой” прозы, звяртае ўвагу на адну з дамінантных рыс сучаснай эсэістыкі – збліжэнне з крытыкай, літаратуразнаўствам. У дачыненні да мільярд В. Зуёнка гэтая заўвага надзвычай актуальная: шматлікія творы з’яўляюцца своеасаблівымі літаратурна-крытычнымі нататкам, якія ўтрымліваюць каштоўныя ўспаміны пра сустрэчы з пісьменнікамі іх мастацкім набыткам. В. Зуёнак разважае над творами айчынных і рускіх класікаў і сучаснікаў, пранікае ў таямніцы іх творчай лабараторыі, спрачаецца з некаторымі момантамі (“З Янкам Купалам”, “Даляглядамі “Ногай зямлі”, “Згубіцца, каб застацца...”, “Паэзіі птушка чароўная”, “Вялікіміце, бярозы...”, “Маска”).

Як правіла, змест літаратурна-лінгвістычных эсэ складаюць развагі В. Зуёнка над набыткам толькі тых аўтараў, мастацка-эстэтычная пазіцыя якіх адпавядае яго ўласным поглядам. Крытэрыем адбору “матэрыялу” для твораў, такім чынам, становіцца духоўная блізкасць пісьменнікаў. Тым не менш назіранні Зуёнка-паэта і проста чытача над творчасцю іншых не адцягненыя, не абстрактныя, яны спалучаюцца з прафесійным літаратуразнаўчым аналізам. Эсэ В. Зуёнка адпавядаюць важнаму моманту, які спрыяе з’яўленню сапраўднай крытыкі: “Твор павінен стаць здабыткам душы крытыка. Але, каб такое здарылася, патрэбна ўнутранае судакрананне з высокамастацкімі творами” [4, с.

109]. Безумоўна, Зуёнкавы тэксты не “чыстая” крытыка, яны напісаны “на стыку” навукі і мастацтва, прычым мастацкі, паэтычны пачатак у іх дамінуе, хаця і не захіляе глыбокага навуковага доследу. Аўтар выступае ў першую чаргу як творца, паэт, а толькі потым – як літаратуразнаўца і крытык. Літаратурна-лінгвістычныя эсэ пісьменніка самі ўспрымаюцца як Паэзія, выяўляюць шырокі круггляд і жыццёвы вопыт, сведчаць пра глыбіню думкі і вялікую літаратурную дасведчанасць.

Такім чынам, жанравая спецыфіка прозы В. Зуёнкі заключаецца перадусім у актыўным ўзаемадзеянні лірычнага і эпічнага – тэксты створаны ў рэчышчы агульнай для сучаснай вербальнай культуры гендэнцыі да сінтэзу розных мастацкіх з’яў. У праявітых творах В. Зуёнкі раскрываецца як пісьменнік лірыка-філасофскага, эсэістычнага складу мыслення што ўвасабляецца як у традыцыйных (эсэ), так і ў аўтарскіх формах (элегія і эцюд).

Літаратура

1. Бальбуров, Э.А. Поэтика лирической прозы (1960–1970-е годы) / Э.А. Бальбуров. – Новосибирск : Наука, 1985. – 132 с.
2. Брыль, Я. Пробліскі : мініяцюры / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 173 с.
3. Зуёнкі В. Паэту насце к адкрыты свет... : [гутарка Н.Заяц з В.Зуёнкі] // Роднае слова. – 2003. – № 6. – С. 96–99.
4. Каваленка, В.А. Праблемы сучаснай беларускай крытыкі / В.А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 192 с.
5. Кісліцына, Г.М. Лірычная мініяцюра як жанр беларускай літаратуры / Г.М. Кісліцына. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 118 с.
6. Соболевская, О.В. Лирическая проза / О.В. Соболевская // Литературная энциклопедия терминов и понятий ; под ред. А.Н.Николюкина. – М., 2003. – Стб. 450–452.